

σπουδαιότατα είναι δύο, ἡ πρὸς τὸν θάνατον παρασκευὴ καὶ ἡ πραγματικὴ τῆς ψυχῆς ἡρεμία ¹.

5. Ἐπισκόπησις. Τοιαύτη τις εἶναι ἐν διαγράμματι ἡ περὶ σοφίας θεωρία τοῦ Charron, οὗ ἰδεῶδες εἶναι ἡ κατὰ φύσιν καὶ λόγον ζωὴ. Ἐλέγχων τὴν γνωστικὴν τοῦ ἀνθρώπου δύναμιν καὶ εὐρίσκων αὐτὴν ἀνεπαρκῆ παρέρχεται εἰς τὸ μέσον ὑπέρμαχος τῆς σκεπτικῆς αἰρέσεως. Ἀλλὰ τὴν σκέψιν περιορίζει εἰς μόνον τὸ θεωρητικὸν μέρος καὶ ποιεῖ ἐκείνην ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν τῆς πραγματώσεως τοῦ ἰδεώδους τῆς σοφίας· μόνος ὁ πρὸς τὴν γνωστικὴν αὐτοῦ δύναμιν δυσπιστῶν κέκτηται τὴν πρόσφορον διάθεσιν πρὸς ἐπιξίν τῆς ἀληθοῦς σοφίας. Δοκιμάζων ὁ Γαλάτης φιλόσοφος τὰ μέσα τῆς γνώσεως, ἐτι δὲ διακρίνων τὴν ἠθικὴν ἀπὸ τῆς ὀρησκείας καὶ ἀπαιτῶν ἐντόνως καθαρότητα τῶν ἐλατηρίων τῆς πρακτικῆς ἐνεργείας καθίσταται ἄξιος προσοχῆς πρόδρομος τοῦ Καντίου ².

Ἀσχέτως πρὸς τὸν Μονταίνην καὶ τὸν Charron καὶ ἐν συναφείᾳ πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως τῆς φύσεως ἀνέπτυξε τὴν σκέψιν ὁ Σάγκτιος.

3. ΣΑΓΚΤΙΟΣ

1. Βίος καὶ συγγραφή. Ὁ Φραγγίσκος Σάγκτιος (Francisco Sanchez ἢ Sanctius) ἐγεννήθη πρὸ τοῦ 1552 ἐν Βρακάρᾳ τῆς Πορτογαλίας ἐκ γονέων Ἰουδαίων. Εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ, ἰατρόν, ὤφειλε τὴν πρωτῆως ἀναφανεῖσαν κλίσιν πρὸς τὰς φυσικὰς ἐρεῦνας· ἐκ νεότητος ἀφωσιώθη εἰς τὴν μελέτην τῆς φύσεως, ἧς ἡ ἀγάπη διατρανοῦται ἐν πᾶσιν αὐτοῦ τοῖς συγγράμμασιν. Ἐξεπαιδεύθη ἐν Βορδῶ, ὅπου μετενάστευσεν ἡ οἰκογένεια, καὶ συνεπλήρωσε

¹. Αὐτ. 1, 2, 12.

². Περὶ τοῦ Charron idē Wessel L., Die Ethik Char. Erlang. 1904.— Teipel H., Zur Frage des Skeptizismus bei P. Char. Bonn 1912.— Sabrié J., De l'humanisme au rationalisme P. Char. Paris 1913.

τάς σπουδάς ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐν Ἰταλίᾳ. Ἐπανελθὼν δ' εἰς Γαλλίαν ἐξηκολούθησε τὴν σπουδὴν ἐν Montpellier καὶ ἐν ἡλικίᾳ 24 ἐτῶν (τῷ 1586) κατέστη ἐνταῦθα καθηγητὴς τῆς ἰατρικῆς. Ὑστερον ἐγένετο ἐν Τολώσῃ διευθυντὴς νοσοκομείου καὶ εἶτα καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας καὶ τέλος καὶ τῆς ἰατρικῆς, ἐν αἷς θέσεσιν ἔδρασε μέχρι τοῦ θανάτου, ἐπελθόντος τῷ 1632. Τὰ φιλοσοφικὰ αὐτοῦ διανοήματα ἐξέθηκον ἐν ἔργοις ἐλεγκτικοῖς ἰατρῶν καὶ φιλοσόφων Ἰταλῶν καὶ μάλιστα ἐν τῷ βιβλίῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ «Ὅτι οὐδὲν γινώσκεται»¹. Ἦττον ἀξιόλογα εἶναι τὰ φιλοσοφικὰ ὑπομνήματα εἰς ἔργα ἀριστοτελικά, ἐκδοθέντα τῷ 1649. Τοιαῦτα εἶναι τὸ Περὶ μαντικῆς², ἐν ᾧ καταπολεμεῖται ἡ δεισιδαιμονία τῆς μαντικῆς, Ὑπόμνημα εἰς τὰ Φυσιογνωμονικά³, Περὶ μακροβιότητος καὶ βραχυβιότητος⁴.

2. Ἀδύνατος ἡ γνῶσις. Ὁ Σάγκτιος πρωτῶως ἐστράφη ἀπὸ τοῦ δογματισμοῦ εἰς τὴν σκέψιν· δὲν ἔστεργε τὰς κεκτημένας γνῶσεις καὶ τὴν ὑπὸ διδασκάλων μεταδοθεῖσαν πνευματικὴν τροφήν ἀλλ' ἤδη καθήπτετο τῆς ἀριστοτελικῆς καὶ σχολαστικῆς φιλοσοφίας, ἧς τὰ βιβλία ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἔχη ἐν τῇ διδασκαλίᾳ πρὸ ὀφθαλμῶν. Ἀποφαίνεται δ' ὅτι ἡ σύγχρονος τῆς φυσικῆς ἔρευνα μετέρχεται σφαλερὰν μέθοδον καὶ βλάπτεται ἰδίᾳ ὑπὸ τῆς μεγάλης ἐκτιμήσεως πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη. Σκώπτει τοὺς ἑρμηνευτὰς τοῦ Σταγίριτου καὶ ψέγει τὴν κρατοῦσαν μὀρφωσιν ὡς ἐθίζουσιν εἰς προκαταλήψεις, διότι δὲν τρέπει τὴν προσοχὴν εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν ἀλλ' εἰς τὰ βιβλία⁵. Ἀποκρύπτουσι, λέγει, τὰς

---

1. Ἡ ἀκριβὴς τοῦ βιβλίου ἐπιγραφή εἶναι «Πραγματεία περὶ τῆς εὐγενοῦς καὶ ὑψηλῆς ἐπιστήμης τοῦ μηδὲν εἰδέναι». (Tractatus de multum nobili et prima universali scientia, quod nihil scitur). Ἡ πραγματεία αὕτη συνετελέσθη μὲν τῷ 1576, ἐξεδόθη δὲ τῷ 1581 καὶ πάλιν ὕστερον τῷ 1618 καὶ τῷ 1644 καὶ τῷ 1655.

2. De divinatione per somnum ad Aristotelem.

3. In Aristotelis Physiognomonicum commentarius.

4. De longitudine et brevitate vitae.

5. Quod nihil scitur σ. 8 ἐξ. 48 ἐξ. 144 ἐξ.

δυσκολίας καὶ χλευάζουσι τοὺς ἐκφράζοντας ἀμφιβολίας, ὑπὸ φιλαυτίας δ' ἐλαυνόμενοι πολλῆς ἐπιδιώκουσιν οἱ ἀμαθεῖς νὰ φαίνωνται ὡς σοφοί¹. Αὐτὸς οὐδέποτε ἀφίσταται τῆς ἐρέυνης καὶ βασανίζεται ὑπὸ τοῦ πόθου τῆς γνώσεως, περὶ ἧς φρονεῖ ὅτι δύναται, τοῦλάχιστον ἐν μέρει, νὰ κτηθῆ διὰ μέσου τῆς ἀμφιβολίας. Θεραπεύει μὲν τὴν φυσικὴν καὶ τὴν ἰατρικὴν ἀλλ' εἶναι πεπεισμένος ὅτι ἡ ἰατρικὴ ἐρείδεται ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ ὅτι ἡ φυσικὴ συνάπτεται πρὸς πάσας τὰς ἐπιστήμας. Εἶναι μωρὰ κατ' αὐτὸν ἡ προσπάθεια πρὸς διαχάραξιν ὁρίων τῶν ἐπιστημῶν, διότι ἐπιστήμη ὑπάρχει μόνον μία² καὶ αὕτη δὲν εἶναι ἔργον τῆς μνήμης, συλλεγούσης ἢ παραταττούσης παντοίας γνώσεις³. ἡ ἀλήθεια εἶναι μία ἀλλὰ ὑπὸ τῆς ἀδυναμίας τοῦ νὰ περιλάβωμεν ἐκείνην ὅλην ἀναγκαζόμεθα νὰ διασπᾶσωμεν ὅ,τι εἶναι ἐνιαῖον καὶ συναφές καὶ νὰ διακρίνωμεν διαφόρους ἐπιστήμας· ἐντεῦθεν ὁμως προέρχεται ἡ ἀμάθεια⁴.

Εὐρίσκων λοιπὸν τὴν σχολικὴν σοφίαν ἀνεπαρκῆ καὶ ἀπορρίπτων τὴν αὐθεντίαν γνωματεύει ὅτι ὀφείλομεν νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ ἐρευνήσωμεν τὴν φύσιν, ὅπως ἔλθωμεν εἰς κρείττονα πορίσματα. Τὰ πορίσματα δ' ὁμως, ἅτινα ἐκ τοιαύτης ζητήσεως συνάγει ὁ φιλόσοφος, εἶναι ἀρνητικά. Διότι πειρᾶται νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἐπιστήμη ἐν τῇ κυρίᾳ τοῦ ὅρου ἐκδοχῆ εἶναι ἀδύνατος. Παραδέχονται, λέγει, ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀποδεικτικῆς μεθόδου, ἣτις πάλιν προϋποθέτει τὸν ὀρισμόν. Ἄλλ' ὁ ὀρισμὸς εἶναι πρὸς τοῦτο ἀκατάλληλος, ἀφοῦ τὴν ἀληθῆ τῶν ὄν-

1. Ὁ Σάγκτιος περιγράφει πῶς κατέχεται ὑπὸ ἀηδίας πρὸς τὰς ἐρέυνας τῶν λογίων καὶ ἀπορρίπτει τὰ βιβλία αὐτῶν, ἐκφεύγει τὸ σπουδαστήριον ἀλλ' ἀδυνατεῖ νὰ ἐκφύγῃ ἑαυτόν. (Αὐτ. 69).

2. Αὐτ. 60 ἐξ. 65 «Una solum scientia est, aut esset, si haberi posset in natura rerum, non plures, qua omnes res perfecte cognoscerentur, quando una sine aliis omnibus perfecte cognosci non potest».

3. Ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι ἄθροισμα καὶ σωρὸς παντοίων γνώσεων ἐν τῇ μνήμῃ ἡμῶν ἄλλως τε καὶ διότι λείπουσιν αἱ ἐπὶ μέρος τέλειαι γνώσεις. (Αὐτ. 35 ἐξ. 40 ἐξ.).

4. Αὐτ. 38 ἐξ. 54 ἐξ. «Cum omnia quisque amplecti non posset, hinc sibi partem hanc elegit, ille aliam dispersit. Hinc nihil scitur.

των φύσιν ἀδυνατοῦμεν νὰ μάθωμεν καὶ ἐπομένως νὰ ὀρίσωμεν· οἱ ὀρισμοὶ εἶναι μόνον ἐρμηνεῖαι λέξεων καὶ πᾶσα σχεδὸν ἔρευνα στρέφεται περὶ λέξεις¹. Ἀντὶ σκοτεινῆς λέξεως τίθενται συνήθως ἄλλαι λέξεις σκοτεινότεραι καὶ ὅσῳ πλείονες παρατίθενται, τοσούτῳ μείζων καθίσταται ἡ σύγχυσις. Ὅταν, φέρ' εἰπεῖν, ὀρίζηται ὁ ἄνθρωπος ὡς «ζῶον λογικόν», ἐπάναγκες ἵνα ἑκατέρα τῶν λέξεων τούτων λάβῃ νέαν ἐρμηνείαν καὶ οὕτω καθεξῆς μέχρις οὗ τέλος φθάσωμεν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὄντος, ἣτις κατὰ τὴν ὁμολογίαν αὐτῶν τῶν διαλεκτικῶν δὲν ἐπιδέχεται διασάφησιν. Ἀλλὰ τοιαύτη λέξεων παιδιὰ, εἰς αἰεὶ μείζονας ἀσαφείας καταλήγουσα, ἀδύνατον νὰ πορίσῃ ἀληθῆ τῶν ὄντων γνῶσιν². Ὡσαύτως ἀδύνατον εἶναι νὰ παράσχῃ ἀληθῆ γνῶσιν ἢ ἀπόδειξις· διότι ἡ ἀπόδειξις γίνεται διὰ σειρᾶς συλλογισμῶν, οἵτινες ἀποτελοῦσι μακρὸν καὶ περίτεχνον ἔργον. Ὅπως ὁ ὀρισμὸς καὶ ἡ ἀπόδειξις περιορίζεται εἰς λέξεις, αἵτινες εἶναι καὶ αὐταὶ ἀσαφεῖς καὶ σκοτειναί. Ἐπειτα δ' ὁμολογεῖται ὅτι ἡ ἀπόδειξις προϋποθέτει ὡς βάσιν ἀρχάς τινας ἀναμφιλέκτους. Εἶναι ὅμως ἀμφίβολον, ἂν ὑπάρχουσιν ὅλως τοιαῦται ἀρχαὶ καί, τεθέντος ὅτι ὑπάρχουσιν, ἂν δύνανται νὰ γνωσθῶσιν³. Ὡστε καὶ διὰ τῆς ἀποδείξεως δὲν ἐπιτυγχάνεται ἀληθῆς γνῶσις καὶ ἐπιστήμη⁴.

3. Διατὶ ἡ γνῶσις εἶναι ἀδύνατος. Εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα ἄγει καὶ ἡ ἐξέτασις τοῦ ὀρισμοῦ τῆς ἐπιστήμης. Ἐπιστήμη δηλαδὴ εἶναι «ἡ τοῦ ὄντος τελεία γνῶσις» (*scientia est*

1. Ὁ Σάγκτιος παραινεῖ ὅπως προσέχωμεν εἰς τὰ πράγματα ἀντὶ τῶν λέξεων καὶ ἀκολουθῶμεν τῇ φύσει· παρατηρεῖ δὲ ὅτι αἱ λέξεις ἐκφράζουσι τὰς δοξασίας τοῦ λαοῦ, ἀλλ' αἱ δοξασίαι αὐταὶ εἶναι σφαλεραί. Ἐπὶ τούτοις οἱ συγγραφεῖς μεταχειρίζονται τὴν αὐτὴν λέξιν ἐν διαφόροις ἐννοίαις· ὅθεν αἱ λέξεις πλανῶσι καὶ δὲν ἄγουσιν εἰς τὴν ἀλήθειαν. (Αὐτ. 14. 16 ἐξ.).

2. Αὐτ. σ. 14 ἐξ. 17 ἐξ.

3. Αὐτ. σ. 23 ἐξ. 33 ἐξ.

4. Τὰ δεσμὰ τῶν συλλογισμῶν καὶ ἀποδείξεων εἶναι ἀνάξια ἐλευθέρας διανοίας, ἐξ ἧς μόνης ἡδύνατο νὰ προέλθῃ ἐλευθέρα ἐπιστήμη. Αὐτ. σ. 34 «*Vera scientia, si quae esset, libera esset et a libera mente, quae si ex se non percipiat rem ipsam, nullis coacta demonstrationibus percipiet*».

rei perfecta cognitio) ¹. ἄλλ' ἐρευνῶντες τοῦ ὀρισμοῦ τούτου τὰ τρία μέρη («res», «cognitio», «perfecta») συνάγομεν τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι πάντη ἀδύνατος ². καὶ δὴ·

α) Σκοποῦντες τὰ ὄντα θὰ ὁμολογήσωμεν μετὰ πιθανότητος ὅτι εἶναι κατ' ἀριθμὸν ἀπειρα, ἡ δὲ γνῶσις ἀπείρων εἶναι ἀδύνατος. Ἄλλὰ καὶ τεθέντος ὅτι τὰ ὄντα ὑπάρχουσι κατ' ἀριθμὸν πεπερασμένα, οὐδὲν ἐντεῦθεν προέρχεται κέρδος. Διότι ὁ κόσμος ἀποτελεῖ ἄρμονικὸν καὶ ἀλληλουχούμενον ὄλον, οὗ ἕκαστον μέρος γίνεται μόνον διὰ τῆς συνεργίας πάντων τῶν λοιπῶν καὶ νοεῖται ὑφιστάμενον διὰ τῆς συναφείας πρὸς πάντα τὰ ἄλλα. Ἐκαστον ἄρα ὄν δύναται τελείως νὰ γνωσθῇ μόνον ἐν τῇ σχέσει πρὸς πάντα τὰ ἄλλα· οὐδὲν γινώσκεται τελείως ἄνευ τῆς γνώσεως καὶ τῶν λοιπῶν πάντων. Ἄλλὰ τίς ποτε εἶναι ἱκανὸς πάντα τὰ ὄντα τελείως νὰ γινώσκῃ; Καὶ λέγουσι μὲν συνήθως ὅτι ἀρκεῖ ἡ γνῶσις τῶν γενῶν καὶ εἰδῶν ὡς περὶ τὰ καθόλου μόνον τῆς ἐπιστήμης διατριβούσης. Ἄλλ' ὅμως τὰ καθόλου—ἀντιλέγων παρατηρεῖ ὁ Σάγκτιος—εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ ἐπινοήματα καὶ πλάσματα τῆς φαντασίας. Κατ' ἀλήθειαν ὑπάρχουσι μόνον τὰ καθ' ἕκαστον, ταῦτα ὅμως πάντα τίς θὰ ἠδύνατο τελείως νὰ μάθῃ, ὅπως κτήσῃται τὴν ἐπιστήμην; Ἔτερον δὲ σπουδαῖον κώλυμα τῆς ἐπιστήμης εἶναι ὁ φραγμὸς, ὃν τόπος καὶ χρόνος παρεμβάλλουσι μεταξὺ ἡμῶν καὶ πολλῶν ὄντων. Εἶναι ἀδύνατον νὰ μάθωμεν τὰ ὑπὸ τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ συμβαίνοντα καὶ τὰ πάλαι ποτὲ πρὸ ἡμῶν γενόμενα. Προστεθήτω ὅτι τῶν ὄντων ἄλλα μὲν εὐρίσκονται ἐν συνεχεῖ ῥοῇ τῆς γενέσεως καὶ φθορᾶς ἄλλα δὲ τούναντίον εἶναι σταθερὰ καὶ παραμόνιμα· πῶς ὅμως ἡμεῖς οἱ παροδικοὶ καὶ εὐμετάβολοι θὰ ἠδυνάμεθα νὰ δώσωμεν λόγον περὶ τῶν ἀεὶ κατὰ ταῦτὰ ἐχόντων ἢ πῶς περὶ τῶν ἀεὶ μεταβαλλομένων; τέλος τινὰ μὲν ὑπάρχουσι μείζονα ἢ ὥστε νὰ εἶναι προσιτὰ εἰς τὴν ἡμετέραν γνῶσιν, οἷον

1. Αὐτ. 51 ἐξ.

2. Αὐτ. 51. In scientia igitur, si definitionem admittas meam, tria sunt: res scienda, cognitio et perfectum; quorum quodlibet singillatim nobis expendendum erit, ut inde colligamus nihil sciri.

ὁ θεός, τὸ ἄπειρον ὄν, πολλὰ δὲ τούναντίον ὑπάρχουσι μικρότερα ἢ ὥστε νὰ γινώσκωνται τελείως, οἷα τὰ τυχαῖα καὶ συμβεβηκότα¹. Ὡστε ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ ὄντα (res) ἡ γνῶσις εἶναι ἀδύνατος.

β) Καὶ ἄλλως εἶναι ἡ γνῶσις ἀδύνατος². Διακρίνεται δηλαδὴ τριττὴ γνῶσις· ἡ μὲν πρώτη γίνεται διὰ τῶν αἰσθήσεων, ἡ δὲ δευτέρα διὰ τοῦ νοῦ, ἡ δὲ τρίτη τέλος ἐν μέρει διὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ ἐν μέρει διὰ τοῦ νοῦ. Κατὰ τὸν πρῶτον τρόπον γινώσκομεν τὰ αἰσθητὰ τὰ ἐκτὸς ἡμῶν, κατὰ δὲ τὸν δεύτερον γινώσκομεν ἡμᾶς αὐτούς καὶ τὰ ἐν ἡμῖν συμβαίνοντα· ὁ δὲ τρίτος τῆς γνώσεως τρόπος εἶναι ἡ ἔμμεσος γνῶσις, ἣτις ἐρείδεται μὲν ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας ἐπιτυγχάνεται δὲ διὰ τοῦ νοῦ. Ἀλλὰ κατ' οὐδένα τῶν εἰρημένων τριῶν τρόπων εἶναι δυνατὴ ἀποχρῶσα γνῶσις. Διὰ τῶν αἰσθήσεων μανθάνομεν μόνον τὰ συμβεβηκότα καὶ τὰς ιδιότητες, οὐχὶ τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων³. πρὸς δ' ἔτι μέγα σφάλονται αἱ αἰσθήσεις καὶ πλανώμεναι παρασύρουσιν εἰς πλάνην καὶ τὸν νοῦν. Ἡ δὲ αὐτογνωσία εἶναι μὲν βεβαιοτάτη γνῶσις, μὴ ἐπιδεχομένη ἀμφισβήτησιν, ἀλλὰ περιορίζεται εἰς τὴν ὑπαρξιν τῶν ἐσωτερικῶν φαινομένων· βεβαιοῖ τὴν ὑπαρξιν τῶν ἐν ἡμῖν παρατηρουμένων ἀσφαλέστερον ἢ τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου⁴, δὲν πληροφορεῖ ὅμως περὶ τῆς οὐσίας ἐκείνων⁵· καὶ δὴ γινώσκονται ἀκριβέστερον τὰ ἐξωτερικὰ ἢ τὰ ἐσωτερικὰ φαινόμενα· διότι αἱ εἰκόνας τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων εἶναι σαφέστεραι τῶν ἐσωτερι-

1. Αὐτ. σ. 57 ἐξ. 60 ἐξ. 67 ἐξ. 80 ἐξ. 84 ἐξ.

2. Γνῶσις δὲν εἶναι ἡ ψιλὴ ἀντίληψις τῶν πραγμάτων (ἣτις ἀνήκει καὶ εἰς τὰ ζῶα) ἀλλ' ἡ τελεία κατάληψις καὶ κατανόησις τῆς οὐσίας ἐκείνων. (Αὐτ. σ. 105 ἐξ.).

3. Αἱ αἰσθήσεις διδάσκουσι μόνον τὸ ἐξωτερικὸν καὶ τὰς εἰκόνας τῶν πραγμάτων, οὐχὶ τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὴν οὐσίαν αὐτῶν· δὲν παρέχουσι τὴν γνῶσιν ἀλλὰ μόνον τὰς ἀρχὰς αὐτῆς. (Αὐτ. σ. 99. 105 ἐξ. 113 ἐξ. 126. 128 ἐξ.).

4. Εἶμαι, λέγει, πολὺ βεβαιότερος περὶ τοῦ ὅτι νοῶ, ὅτι θέλω τι, ἢ περὶ τοῦ ὅτι βλέπω νῦν τὸν ναὸν ἢ τὸν Σωκράτη. (Αὐτ. σ. 110).

5. Αὐτ. σ. 109 ἐξ. Certus quidem sum, me hunc hæc, quae scribo, cogitare, velle scribere etc. . . . sed cum considerare nitor, quid sit hæc cogitatio, hoc velle etc. . . sane deficit cogitatio etc.

κῶν φαινομένων καὶ ἔχουσιν ἀκριβέστερον διάγραμμα ¹. Τέλος δὲ ἢ ἔμμεσος γνῶσις, τουτέστιν ἢ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐμπειρίας δι' ἀφαιρέσεως καὶ συλλογισμοῦ γινομένη, εἶναι, ὡς καὶ πρόσθεν ἐδηλώθη, ἀνεπαρκῆς, περίπλοκος καὶ ἀβεβαία. Ἡ συνήθως ἐξαιρομένη ὡς τελειοτάτη γνῶσις αὕτη εἶναι πᾶν τούναντίον ἀτελεστέτη καὶ ἀσαφεστάτη ².

γ) Θεωροῦντες τέλος τὸ τρίτον τοῦ ὀρισμοῦ τῆς ἐπιστήμης μέρος, τὴν τελειότητα, διαγινώσκομεν ὅτι αὕτη λείπει παντελῶς ἀπὸ τῆς γνώσεως. Πρὸς κτῆσιν τελείας γνώσεως ἀπαιτεῖται τέλειον ἀντικείμενον καὶ τέλειον γινῶσκον ὑποκείμενον, τοιοῦτο δ' εἶναι μόνος ὁ θεός ³, διότι ὁ ἄνθρωπος ὡς δημιουργήμα εἶναι ἀτελής ⁴. πρὸς τελείαν γνῶσιν ἔπρεπε νὰ εἶχεν ὁ ἄνθρωπος οὐ μόνον τελείαν ψυχὴν ἀλλὰ καὶ τέλειον σῶμα. Πρὸς δ' ἔτι πολλὰ ἐμποδίσματα ποιοῦσιν ἀδύνατον τὴν τελείαν γνῶσιν· τοὺς μὲν πλουσίους διακωλύουσιν ἀπὸ τῆς γνώσεως αἱ τέρψεις καὶ φιλοδοξίαι, τοὺς δὲ πένητας αἱ ἔνδεια καὶ αἱ περὶ τὸν πορισμὸν τῶν πρὸς τὸ ζῆν φροντίδες. Εἰς ταῦτα προστίθενται αἱ πλημμελεῖς τῶν σχολείων μέθοδοι αἱ προσηλοῦσαι τὸν ἐκπαιδευόμενον εἰς αὐθεντίας καὶ πληροῦσαι περιττῶν καὶ σφαλερῶν διδαγμάτων, ἅτινα μετὰ πολλοῦ κόπου ὕστερον θὰ προσπαθήσῃ νὰ ἀποβάλλῃ καὶ κρείττονα μέθοδον νὰ ἐπιδιώξῃ. Ὁ κάλλιστος πρὸς σπουδὴν καιρὸς ἀπόλλυται μάτην, ὁ δὲ κατόπιν ὑπολειπόμενος βραχὺς πρὸς μάθησιν χρόνος δὲν εἶναι ἐπαρκῆς πρὸς κτῆσιν τελείας γνώσεως ⁵.

---

¹. Τὰ ἐσωτερικὰ φαινόμενα δὲν εἶναι σταθερὰ καὶ τούτου ἕνεκα αἱ παραστάσεις αὐτῶν εἶναι ἀδιόριστοι καὶ ἀσαφεῖς. (Αὐτ. σ. 110).

². Αὐτ. 111.

³. Μόνος ὁ θεός, ὁ δημιουργήσας πάντα, δύναται καὶ νὰ γινώσκῃ τελείως πάντα. Αὐτ. 103 «Nec enim perfecte cognoscere potest quis, quae non creavit. Nec Deus creare potuisset nec creata regere, quae non perfecte praecognovisset.

⁴. Ἡ δοξασία ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι μικρόκοσμος χαρακτηρίζεται ὡς σφαλερὰ, προελθοῦσα ἐκ τῆς προϋποθέσεως ὅτι κέκτηται τελείαν γνῶσιν. (Αὐτ. σ. 38 ἐξ.).

⁵. Αὐτ. σ. 130 ἐξ. 139 ἐξ. 142 ἐξ.

4. Σχετική μόνον γνῶσις. Ἐκ τῶν εἰρημένων συνήγαγεν ὁ Σάγκτιος ὅτι ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη εἶναι τῷ ἀνθρώπῳ ἀδύνατος (*nil scitur*). ἐκ δὲ τῆς σκέψεως προῆλθεν, ὡς καὶ οἱ προηγούμενοι, εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν· πιστεύοντες εἰς τὰ διδάγματα τῆς ἀποκαλύψεως τὰ ἐπὶ τῆς θείας αὐθεντίας στηριζόμενα φθάνομεν εἰς τὴν βεβαίαν ἀλήθειαν· μόνη ἡ πίστις σώζει ἀπὸ τῆς ἀνησυχίας τῆς ἀμφιβολίας¹. Καὶ ὅμως ἡ ἀνένδοτος σκέψις καὶ ἀμφιβολία δὲν ἀνακόπτει τὸν πρὸς ἔρευναν πόθον τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ἀδιαλείπτως μοχθοῦντος νὰ γνωρίσῃ τὴν φύσιν. Ἄδυνατεῖ νὰ ἀντιστῇ κατὰ τῆς συμφύτου τῷ ἀνθρώπῳ ὀρμῆς καὶ ἐφέσεως πρὸς γνῶσιν τῆς ἀληθείας οὐδὲ θέλει νὰ ἐμμείνῃ ἐν τῇ σκέψει ἀλλ' ἀπλῶς χρησιμοποιεῖ αὐτὴν ὡς προβαθμίδα τῆς γνώσεως. Ἄν ἡ τελεία γνῶσις εἶναι ἀδύνατος, εἶναι δυνατὴ ἡ σχετικὴ· ἂν τὰ πρῶτα αἷτια εἶναι ἀπρόσιτα, εἶναι προσιτὰ τὰ διάμεσα καὶ δευτερεύοντα (*causae secundae*). Ὁ φιλόσοφος διακρίνεται, λέγει, κατὰ τοῦτο ἀπὸ τοῦ ἀμαθοῦς, ὅτι ἔχει ἐπίγνωσιν τῆς ἑαυτοῦ ἀμαθείας καὶ θεωρεῖ τὰ διάμεσα αἷτια ὡς πρόσκαιρα· ὅτι ἀνάγει πάντα εἰς τὸν θεὸν ἀλλ' οὐχὶ ἀμέσως· ὅτι ἐρευνᾷ τὰ δευτερεύοντα αἷτια γινώσκων ὅτι ὁ θεὸς οὐδὲν κατὰ φυσικὸν τρόπον ποιεῖ ἄνευ ἐκείνων². Ζητῶν λοιπὸν ὁ Σάγκτιος τὰ τοιαῦτα αἷτια καὶ διερευνῶν τὴν φύσιν δὲν στέργει, ὡς καὶ πρόσθεν ἐλέχθη, τὰς μεθόδους τῆς περιπατητικῆς Σχολῆς (ὀρισμὸν, διαίρεσιν, ἀπόδειξιν καὶ ὅσα ἄλλα) ἀλλὰ προτιμᾷ ἑτέραν μέθοδον, οὐχὶ εἰς τὰς λέξεις ἀλλ' εἰς τὰ πράγματα προσέχουσιν. Κατὰ ταύτην δὴ ὀφείλομεν νὰ ἐφαρμόζωμεν τὸ πείραμα καὶ τὰς παρατηρήσεις καὶ ἐπὶ πᾶσι τὴν λογικὴν κρίσιν, ἣτις ἐρμηνεύει τὰ παρατηρηθέντα φαινόμενα καὶ ἄγει εἰς γνῶσιν τῶν πραγμάτων. Πλὴν δὲν διστάζει καὶ πρὸς τὴν μέθοδον ταύτην ἔτι νὰ ἐκφράσῃ ἀμφιβολίας δεικνύων τὰς ἀτελείας αὐτῆς³.

¹. Αὐτ. 34. 83 ἐξ.

². *De long. et brev. vit.* II σ. 360 ἐξ.

³. *De divin.* σ. 226. 294. 165 ἐξ. Αἱ περὶ φύσεως θεωρίαι τοῦ Σαγκτίου δὲν ἀποκλίνουσι τῶν τότε κρατουσῶν. Ὡς συστατικὰ τοῦ κόσμου μέρη θεωρεῖ τὸ θερμὸν καὶ τὸ ὑγρὸν, ἅτινα ὑπάρχουσιν ἀμφοτέρω καὶ ἐν ἡμῖν· ἔμφυτος θερμότης καὶ ὑγρότης ἀποτελοῦσι τὰ κύρια συστατικὰ τοῦ ἡμετέρου σώματος.

5. Ἐπισκόπησις. Εἶναι ἐμφανῆς ἢ σκεπτικὴ ἀντίληψις τοῦ Σαγκτίου. Ἐπειράθη ὁ ἀνὴρ νὰ ἀποδείξῃ τὸ ἀδύνατον τῆς γνώσεως καὶ πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἀγνοσίας κατέφυγεν εἰς τὴν πίστιν ὡς σφύζουσαν ἀπὸ τῆς ἀμφιβολίας. Ἄλλ' ἀφιστάμενος τῆς ἄκρας σκέψεως χαρακτηρίζει αὐτὴν ὡς προβαθμίδα τῆς (σχετικῆς) γνώσεως. Φιλοσοφῶν δὲν ἐλησμόνει τὰς τάσεις τῆς προγενεστέρως φιλοσοφίας τῆς προβαλλούσης ἐαυτῇ σκοποῦς ὑψηλοῦς, ὅπως περιλάβῃ τὴν γνῶσιν τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ὅλου κόσμου. Ἐνεθυμεῖτο τὴν θεόσοφον Φυσικὴν, ἣτις προετίθετο νὰ γνωρίσῃ πάντα ἐν συναφείᾳ πρὸς πάντα καὶ νὰ κατοπτρεύσῃ τὸν θεὸν ὡς τὴν πηγὴν πάντων. Εὕρισκει δ' ὅμως αὐτὸς ὅτι τοιοῦτον ἐγχείρημα εἶναι μέγα καὶ ἀνώτερον τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως, διὸ καὶ ἀναγκάζεται νὰ περιορισθῇ εἰς νηφάλιον ἔρευναν τελουμένην κατὰ μέθοδον ἐμπειρικὴν χωρὶς καὶ ἐνταῦθα νὰ ἀποβάλλῃ ὅλως τὴν ἀμφιβολίαν¹.

Ἐνταῦθα μνημονευτέοι καὶ ἄλλοι τινὲς ἀντιπρόσωποι τῆς σκεπτικῆς διανοήσεως. Ὁ Φραγγίσκος de la Mothe le Vayer (1588—1672) ἐπανελάβεν ἐν τοῖς «Διαλόγοις»² τὰς ἤδη γνωρίμους ἀποδείξεις κατὰ τοῦ δυνατοῦ τῆς γνώσεως. Ὁ δὲ μαθητὴς αὐτοῦ Σαμουὴλ Sorbière (1615—1670) μετέφρασε τὰς πυρ-

---

ῶν ἐκείνη μὲν ποιεῖ τὸ εἶδος αὕτη δὲ τὴν ὅλην αὐτοῦ. (Λύτ. De long. 11 ἐξ.).

² Ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἀρχῶν τούτων ὡς ὑποθέσεων ἀποφαίνεται μετ' ἀμφιβολίας.

¹ Περὶ τοῦ Sanchez ἐπιθι Giartamano Ces., Il pensiero di Franc. Sanchez. Nap. 1903. — Senchet E., Essai sur la méthode de Franc. Sanchez. Paris 1904. — Zabala J., Kartes. oder Sanchezischer Zweifel. Bonn 1935.

² Τὸ ἔργον ἐπιγράφεται «Cinq dialogues faits à l'imitation des anciens, par Horatius Tubero, Mons 1673. Τούτου προηγῆθησαν ἄλλα πολλά, ὧν μνημονευτέα τὰ ἐπ' ἴσης σκεπτικά: Discours pour montrer que les doutes de la philosophie sceptique sont d'un grand usage dans les sciences. Paris 1668, καὶ Du peu de certitude qu'il y a dans l'histoire, 1668. Τὰ ἔργα αὐτοῦ πάντα (ἄνευ τῶν Διαλόγων) ἐξεδόθησαν ἐν Παρισίοις, τῷ 1654—1656, καὶ ἐν Δρέσδῃ τῷ 1756—1759.

ρωνείους ὑποτυπώσεις Σέξτου τοῦ Ἐμπειρικοῦ¹. Ὁ Σίμων Foucher (1644–1696) ἐγένετο συνήγορος τῆς ἀκαδημεικῆς σκέψεως ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ τοῖς ἐπιγραφομένοις «Ἱστορία τῶν Ἀκαδημεικῶν» καὶ «Περὶ τῆς ἀκαδημεικῆς φιλοσοφίας»².

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

---

¹. Ἐπὶ τούτοις ἔγραψεν Ἐπιστολάς καὶ λόγους (Lettres et discours. 1616). Δέκα καὶ ἑπτὰ ἐπιστολάς τοῦ Ὠββεσίου (Hobbes) πρὸς τὸν Sorbière καὶ ἐπιστολάς τούτου ἐξέδωκε καὶ διεσάφησεν ὁ F. Tönnies ἐν Archiv für Gesch. d. Phil. τόμ. 3 (1890), σ. 58 ἐξ. 192 ἐξ.

². Histoire des Académiciens. Paris 1690, καὶ De philosophia Académica. Paris 1692. Σημειωτέον ὅτι ὁ Foucher ὑπέβαλε τὰς θεωρίας τοῦ Μαλεβραγγίου εἰς κριτικὸν ἔλεγχον ἐν ἰδίῳ ἔργῳ ἐπιγραφομένῳ «Critique de la recherche de la verité». 1675.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΑΠΟΠΕΙΡΑΙ ΠΡΟΣ ΙΔΡΥΣΙΝ ΝΕΑΣ ΑΥΤΟΤΕΛΟΥΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Ἡ σπουδὴ τῆς ἐγκρίτου ἀρχαιότητος ἀνεκαίνισεν, ὡς εἶδομεν, τὰ παλαιὰ φιλοσοφήματα. Ἄλλ' ἐκεῖνα ἦσαν συστήματα παρελθόντα καί, ὅσον καὶ ἂν ἐγίνοντο μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἀποδεκτὰ ὑπὸ τῶν νεωτέρων, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξαρκέσωσιν εἰς τὴν ἐνδύμυχον ὁρμὴν καὶ ἀνάγκην αὐτῶν. Ἄλλως δὲ ἡ Ἀναγέννησις ὑπῆρξε κατ' οὐσίαν οὐχὶ μόνον ἀνακαίνισις τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος ἀλλὰ καὶ ἀναγέννησις τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, δημιουργία νέας ζωῆς. Οἱ νέοι χρόνοι ἐπόθουν νέας γνώσεις οὐδ' εὔρισκον ἐπαρκεῖς τὰς παλαιὰς τὰς ἐν νέᾳ μορφῇ ἀπλῶς προσφερομένας. Τοιουτοτρόπως ἡ ἀνακαίνισις τῶν ἀρχαίων φιλοσοφημάτων ἀπετέλεσε σημαντικὸν μὲν ἀλλὰ παροδικὸν σταθμὸν πρὸς νέαν πορείαν· ἐρρίπισε τὸν πόθον πρὸς νέας γνώσεις καὶ ὑπέθαλψε τὴν προσπάθειαν πρὸς θεμελίωσιν νέας αὐτοτελοῦς φιλοσοφίας¹.

Κυριώτατος τῆς τάσεως ταύτης ἀντιπρόσωπος εἶναι ὁ πολὺς Κουζανός.

ΚΟΥΖΑΝΟΣ

1. Βίος καὶ συγγραφή. Ὁ Νικόλαος Κουζανός (Nicolaus Cusanus, Nicolaus von Cusa)², λαβὼν τὸ ὄνομα ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος (Cues, Cusa), πολίχνης παρὰ τὴν Μοσέλλαν.

1. Βεβαίως ἡ παντελής ἀπὸ τῶν παραδεδομένων καὶ ἀπὸ πολλοῦ κρατουσῶν ἀντιλήψεων ἀλλοτριώσεις δὲν ἦτο εὐχερῆς οὐδὲ δυνατή, ἰσχυρὰ δ' ὅμως καὶ σημαντικὴ ἐπεγένετο σπουδὴ, ὅπως συγκραθῶσι παντοῖαι ὄντολογικαὶ καὶ κοσμολογικαὶ ἔννοιαι καὶ δι' ἐντέχνου συνθέσεως καὶ συμπλοκῆς ἀντιθέτων ἀρχῶν συγκροτηθῆ νέα τις ἐναρμόνιος καὶ αὐτόνομος φιλοσοφία.

2. Τὸ ἀρχῆθεν ὄνομα αὐτοῦ ἦτο Nicolaus Chrypffs ἢ Krebs.

τῆς περιφέρειας Trierschen, ἐγεννήθη τῷ 1401. Μὴ θέλων νὰ μετέλθῃ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ναύτου καὶ ἀμπελουργοῦ πατρὸς καὶ ἐπιπληττόμενος ὑπ' αὐτοῦ ἔφυγεν ἐκ τῆς οἰκίας καὶ φυγῶν εὔρεν ἄσυλον παρά τινι πατρικίῳ, ὅστις θαυμάσας τὴν εὐφυΐαν τοῦ νέου ἔπεμψεν εἰς τὴν ἐν Deventer «Σχολὴν τῶν Ἀδελφῶν τοῦ κοινοῦ βίου». Ἐνταῦθα ὁ Νικόλαος ἔλαβεν ἰσχυρὰς ἀφορμὰς εἰς εὐρεΐαν πολυμαθείαν καὶ βαθεΐαν εὐσέβειαν. Μετὰ δὲ τὴν προσήκουσαν προπαιδείαν μετέβη, ἔχων τὴν αὐτὴν προστασίαν, εἰς Ἀϊδελβέργην καὶ ὕστερον εἰς Πάδουαν, ἔνθα ἐσπούδασεν (1418—1423) ἐπιμελῶς νομικά, πρὸς δὲ τούτοις μαθηματικά, φιλοσοφίαν καὶ φιλολογίαν. Τῷ 1424 ἀνηγορεύθη διδάκτωρ καὶ ἐπεσκέψατο τὴν Ῥώμην. Τῷ δ' ἐπομένῳ ἔτει ἤρξατο ἀσκῶν ἐν Mainz τὸ ἔργον τοῦ νομικοῦ, ἀλλὰ μὴ ἀσμενίζων εἰς τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο ἐτράπη εἰς τὸ θεολογικὸν στάδιον, ἐν ᾧ εὐθὺς ἠὺδοκίμησε διὰ τῶν εὐστόχων κηρυγμάτων. Τῷ 1430 ἐγένετο ἱερεὺς, τῷ δὲ 1432 ἐκλήθη, καθ' ὑπόδειξιν τοῦ φίλου του καρδινάλιου Cesarini, ὅπως μετάσχῃ τῆς συνόδου τῆς ἐν Βασιλείᾳ. Ἐνταῦθα συνεπλήρωσε τὸ ἔργον αὐτοῦ περὶ τῆς καθολικῆς συμφωνίας¹, ὅπερ ἀνέθηκεν εἰς τὴν σύνοδον. Καὶ ἐτάχθη μὲν τὸ κατὰ πρῶτον ὑπὲρ τῶν μεταρρυθμίσεων καὶ προσέτι ἀντετάχθη κατὰ τῆς διαλύσεως τῆς συνόδου, ἣν εἶχεν ἀποφασίσει ὁ πάπας Εὐγένιος ὁ τέταρτος, ἀλλ' ὅτε ἡ ἔρις καὶ διαφωνία προέβη εἰς τὸ ἀκρότατον ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν, ὁ Νικόλαος συνεφώνησε μετὰ τῆς πλειονοψηφίας τῶν ἀνωτέρων κληρικῶν καὶ μετέστη εἰς τὴν μερίδα τοῦ πάπα. Ἐπισπάσας τὴν εὐνοίαν αὐτοῦ μετέσχε πρεσβείας, ἣτις ἐπέμφθη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ὠδήγησε τοὺς Ἕλληνας ἀντιπροσώπους μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ πατριάρχου εἰς Φερράραν. Ἡ ἀποστολὴ ἐκείνη ὑπῆρξε σπουδαιοτάτη εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ζωὴν τοῦ Κουζανοῦ, διότι

¹. De concordantia catholica, 1434. Ἐν τούτῳ ὑπεστηρίζετο ὅτι ἡ γενικὴ σύνοδος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας εἶναι ἡ ὑπερτάτη ἐξουσία καὶ ὡς τοιαύτη δύναται νὰ ἀπολύῃ καὶ διορίζῃ τὸν πάπαν. Τὸ σύγγραμμα ἐθεωρεῖτο ὡς κυριώτατον ὕστερον, ὅτε ἐγένετο προσπάθεια πρὸς μεταρρυθμίσειν· διότι καθήπτετο τῆς παπικῆς ἀλαζονείας καὶ ἀπῆρτε ἀνακαίνισιν οὐ μόνον τῆς ἐκκλησίας ἀλλὰ καὶ τῆς γερμανικῆς πολιτείας.

παρέσχε τὴν εὐκαιρίαν εἰς τὸν ἑλληνομαθῆ ἄνδρα νὰ ἀνερευνήσῃ τοὺς θησαυροὺς τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας καὶ πορίσῃ ἑαυτῷ χειρόγραφα καὶ δὴ καὶ τὸ πρωτότυπον Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Μετὰ δὲ τὴν ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν τὴν ἐν Φλωρεντία γενομένην τῷ 1439 κατέστη ὑπέρμαχος τοῦ παπισμοῦ καὶ ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ (1440-1447) ἐν ταῖς βουλαῖς τῆς Mainz, τῆς Νυρεμβέργης καὶ Φραγκφούρτης ¹. Τῷ 1448 ἀνεδείχθη ὑπὸ τοῦ νέου πάπα Νικολάου τοῦ πέμπτου καρδινάλιος, τῷ δὲ 1450 ἐπίσκοπος τῆς πόλεως Βrixen καὶ ἐχρησιμοποιήθη εἰς σπουδαίας καὶ τιμητικὰς πρεσβείας ². Ἐπιχειρήσας νὰ ἀναμορφώσῃ τὰ τῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ ἐπισκοπῇ αὐτοῦ περιῆλθεν εἰς σφοδρὰν διαμάχην πρὸς τὸν ἀρχιδούκα Σιγισμοῦνδον καὶ ἐπὶ τινὰ χρόνον καλεῖρχθη. Ἀνακτησάμενος δὲ τὴν ἐλευθερίαν ἀπεδήμησεν εἰς Ἰταλίαν καὶ ἐκεῖ ἐνίσχυσε τὴν προσπάθειαν τοῦ πάπα ὅπως συναγείρῃ σταυροφορίαν κατὰ τῶν Τούρκων ³. Ἐτελεύτησε δ' ἐν Τοδί τῆς Ὀμβρικῆς τῷ 1464.

Ὁ Κουζανὸς ἦτο ἀπλοῦς τοὺς τρόπους, λιτὸς καὶ ἀνεπίδεικτος, συνάπτων ἐν ἑαυτῷ ἀντιθέτους ἰδιότητας· διότι ἦτο μὲν δραστήριος καὶ μετεῖχε περιπαθῶς εἰς τοὺς τότε μεγάλους ἀγῶνας πρὸς ἀνύψωσιν τῆς ἐκκλησίας ἀλλ' ἅμα ἐνεφορεῖτο πόθου πρὸς τὴν ἡρεμον θεωρίαν, τὴν καθαρῶς ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, τὴν ἐμβάθυνσιν εἰς τὴν μυστικὴν θεολογίαν. Ἐν τῷ ταραχώδει καὶ πλήρει μεριμνῶν βίῳ ἐξεύρισκε καιρὸν ὁ σοφὸς κληρικὸς νὰ θεραπεύῃ τὴν ἐπιστήμην· ὡς ἀνάπαυλα καὶ ἀναψυχὴ τις ἀπὸ τῶν ἐπιμύχων

¹. Αἱ περὶ ἐκκλησίας γνῶμαι αὐτοῦ ὑπέστησαν ἤδη μεταβολήν. Τὴν παπικὴν ἐξουσίαν δὲν ἐθεώρει πλέον ὡς μεταβιβασθεῖσαν ἐκ τῆς συνόδου ἀλλ' ὡς προελθοῦσαν ἐκ τοῦ θεοῦ· ὁ πάπας εἶναι ἡ κορυφή καὶ ὁ φορεὺς τῆς ἐκκλησίας, πᾶσαι δ' αἱ ἄλλαι ἐξουσίαι αὐτῆς ἐκπηγάζουσιν ἐξ ἐκείνου.

². Πλὴν ἄλλων ἀνέλαβε τὴν ἀναμόρφωσιν τῶν μοναστηρίων καὶ τοῦ κλήρου ἐν Γερμανίᾳ καὶ ταῖς Κάτω Χώραις. Ἐστηλίτευε δὲ ἰδίᾳ τὴν δεισιδαιμονίαν καὶ τὴν χρῆσιν αὐτῆς πρὸς ταπεινοὺς σκοποὺς (εἰσπραξίν χρημάτων διὰ τῆς μεθόδου τῶν ἱερῶν λειψάνων) καὶ ἐκαυτηρίαζε τὴν μαγείαν καὶ γοητείαν ὡς ἐπίλοιπον τῆς εἰδωλολατρίας.

³. Πρὸς τοῦτο ἐξέδωκε σύγγραμμα ἐπιγραφόμενον «De cribratione Alchorani, 1461», δι' οὗ ἀνήρει τὰς ἐν τῷ Κορανίῳ περιεχομένας πλάνας καὶ ἐξῆρε τὸν χριστιανισμόν.

ἐκκλησιαστικῶν ἔργων ἦτο αὐτῷ ἡ ἐπιστήμη καὶ συγγραφή. Ἐκέ-
κτητο σπανίαν ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς, τῆς
ἑβραϊκῆς καὶ τῆς ἀραβικῆς γλώσσης· ὅπερ δὲ θαυμαστόν, ὅτι ἐπει-
ράθη νὰ τέμῃ νέας ὁδοὺς οὐ μόνον ἐν τῇ θεολογίᾳ καὶ τῇ φιλοσο-
φίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μαθηματικῇ καὶ τῇ ἀστρονομίᾳ¹. Ἡ λαμπρὰ
σειρὰ τῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων ἀρχεται ἀπὸ τοῦ
περιφήμου ἔργου περὶ τῆς ἐπιγνώσεως τῆς ἀγνοίας (περὶ τῆς ἐν-
ἐπιγνώσει ἀγνοίας) παρέχοντος κριτικὸν τινα ἔλεγχον τῆς γνώ-
σεως², εἰς ὃ ἠκολούθησε, τῷ αὐτῷ ἔτει ἐκδοθέν, τὸ περὶ εἰκασιῶν³,
ἔων ἀμφοτέρων αἱ θεμελιώδεις ἔννοιαι ἐπῆλθον τῷ φιλοσόφῳ, κατὰ
τὴν ἰδίαν ὁμολογίαν, ὅτε ἐπέστρεψεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπη-
κολούθησαν αἱ μικρότεραι πραγματεῖαι Περὶ ζητήσεως τοῦ θεοῦ⁴,
Περὶ μυστικῆς ἐνώσεως μετὰ τοῦ θεοῦ⁵, Περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ πατρὸς
δωρεᾶς τῶν φώτων⁶, Περὶ γενέσεως⁷, Ἀπολογία τῆς ἐν ἐπιγνώ-
σει ἀγνοίας⁸, ἀπάντησις εἰς κριτικὸν ἔλεγχον τοῦ ἐν Ἀϊδελβέργῃ
καθηγητοῦ τῆς θεολογίας Ἰω. Wenck. Σημαντικὸν εἶναι τὸ ἔργον
τὸ ἐπιγραφόμενον «Ἰδιώτης», περιέχον διαλόγους περὶ σοφίας,
περὶ νοῦ, περὶ στατικῶν πειραμάτων (πειραμάτων τοῦ εἰδικοῦ
βάρους)⁹. Εἰς τοῦτο ἐπακολουθοῦσι τὰ ἐξῆς· Περὶ νεωτάτων ἡμε-

---

1. Ἦδη διαρκούσης τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου ἐμελέτα τὴν διόρθωσιν
τοῦ ἡμερολογίου, ἧς τὴν ἀνάγκην ἐξέθηκεν ἐν ἰδιαιτέρᾳ συγγραφῇ «De repara-
tione Calendarii» 1463. Εἶναι δὲ ἄξιον προσοχῆς ὅτι ἐδίδασκεν ἐμφαντικῶς
τὴν κίνησιν τῆς γῆς· τὸ μετὰ ἓνα αἰῶνα ἐκδοθέν περιώνυμον ἔργον τοῦ Κοπερ-
νίκου εἶναι συστηματικὴ ἐκθεσις τῶν ἀποφάνσεων τοῦ Κουζανοῦ.

2. De docta ignorantia. 1440. Νεωτέρα ἐκδοσις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ P.
Rotta, Bari, 1913.

3. De coniecturis. 1440.

4. De quaerendo Deum. 1445.

5. De filiatione Dei. 1445.

6. De dato patris luminum. 1446.

7. De genesi. 1447.

8. Apologia doctae ignorantiae. 1449.

9. Idiota, 1450, ἐν ᾧ περιέχονται De sapientia dialogi duo, De mente,
De staticis experimentis.

ρῶν ¹, Περὶ ἐποπτείας τοῦ Θεοῦ ², Θεολογικὸν συμπλήρωμα ³, Περὶ τοῦ βηρύλλου ⁴, Περὶ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας ⁵, Περὶ τοῦ οὐχ ἑτέρου ⁶, Περὶ θήρας τῆς σοφίας ⁷, Περὶ τῆς κορυφώσεως τῆς θεωρίας ⁸, Περὶ τῆς παιδιᾶς τῆς σφαίρας ⁹, Σύνοψις ¹⁰. Ἐνταῦθα πρέπει νὰ προστεθῶσιν αἱ ἑπτὰ ἐπιστολαὶ (septem epistolae) καὶ αἱ μαθηματικαὶ συγγραφαί, ὧν σπουδαιότητα εἶναι ἡ ἐπιγραφομένη Περὶ μαθηματικῶν συμπληρωμάτων (De mathematicis complementis), περιέχουσα ἀπόπειραν πρὸς εὔρεσιν τοῦ τετραγώνου τοῦ κύκλου ¹¹.

1. De novissimis diebus, 1453.

2. De visione dei, 1453.

3. Complementum theologicum, 1454. Ἐν τούτῳ ἐδεικνύετο ἡ ἀξία καὶ σπουδαιότης τῶν μαθηματικῶν πρὸς τὴν θεολογίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν.

4. De beryllo, 1458. Αὕτη εἶναι πραγματεία, δι' ἧς ὁ Κουζανὸς προτίθεται ὅπως εἰς τοὺς μὴ ἡσκημένους περὶ τὴν φιλοσοφικὴν θεωρίαν δώσῃ πνευματικὴν διόπτραν (βήρυλλον, ἧτοι διαφανῆ λίθον, ὅστις λειαινόμενος ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς διόπτρα).

5. De possess, 1460.

6. De non aliud, 1462. Ἐν τούτῳ δείκνυται ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἄλλο καὶ ἐπομένως δὲν ὀρίζεται ὑφ' ἑτέρου. (Ῥητέον ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο δὲν περιέχεται ἐν ταῖς παλαιοτέραις ἐκδόσεσι, διότι ἀνευρέθη ὕστερον ὑπὸ τοῦ Ubiger καὶ ἐξεδόθη ἐν τῷ παραρτήματι τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ «Die Gotteslehre des N. Cusanus», 1888.

7. De venatione sapientiae, 1463.

8. De apice theoriae, 1464.

9. De ludo globi, 1464. Ἐνταῦθα ὁ λόγος περὶ τινος ὑπὸ τοῦ Κουζανοῦ ἐπινοηθείσης παιδιᾶς διὰ σφαίρας, δι' ἧς ἐδηλοῦτο ἐποπτικῶς ἡ σχέσις τοῦ πνευματικοῦ κόσμου πρὸς τὸν Χριστόν.

10. Compendium, 1464.

11. Ἄπαντα τὰ ἔργα τοῦ Κουζανοῦ ἐξεδόθησαν τὸ πρῶτον ἐν Στρασβούργῳ τῷ 1488 εἰς τρεῖς τόμους, ὕστερον δ' ἐν Παρισίοις τῷ 1514 καὶ ἐν Βασιλείᾳ τῷ 1565 εἰς τρεῖς τόμους καὶ τέλος τῷ 1932 ἐξ. ὑπὸ τοῦ Ernst Hoffmann. Τὰ σπουδαιότατα αὐτῶν μετεφράσθησαν εἰς τὴν γερμανικὴν ὑπὸ τοῦ F. Scharpff, 1862 καὶ τέλος τῷ 1936 ἐξ. ὑπὸ τοῦ Ernst Hoffmann. Εἰσοχὸν μετάφρασιν τῆς συγγραφῆς De docta ignorantia μετὰ ἐπιμέτρου περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ φιλοσόφου ἐποιήσατο ὁ Al. Schmid, Hellerau 1919.

2. 'Οντολογία· ὁ θεός. 'Αφετηρία καὶ κέντρον τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κουζανοῦ πρόκειται ἡ ἔννοια τοῦ θεοῦ, οὗ ἡ ὕπαρξις εἶναι ἀναγκαία καὶ ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεσιν πάσης ἐρεύνης· πᾶσα ἀμφιβολία προϋποθέτει ἀπόλυτον γνῶσιν, ἣτις ἐμπεριέχει πᾶσαν δυνατὴν ἀλήθειαν· ὅ,τι ἐν πάσῃ ζητήσῃ προϋποτίθεται, εἶναι ἅμα τὸ φῶς τὸ καθοδηγοῦν ἡμᾶς εἰς τὴν ζήτησιν ¹. Πᾶσα δ' ἀμφιβολία περὶ τοῦ θεοῦ προϋποθέτει ἤδη τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ ², ἄνευ δ' ἐκεῖνου οὔτε τι ἄλλο θὰ ὑπῆρχεν οὔτε ἀλήθεια ³. Τίς δ' ὅμως εἶναι ὁ θεός καθ' ἑαυτόν, ἡ ἀλήθεια καθ' ἑαυτήν, λανθάνει ἡμᾶς διότι ὑπερβαίνει τὴν γνωστικὴν ἡμῶν δύναμιν. Δὲν εἶναι οὔτε οὐσία οὔτε συμβεβηκός· εἶναι ὑπέρτερος τῆς οὐσίας καὶ τῆς γενέσεως καὶ διὰ τοῦτο ἀπρόσιτος εἰς πᾶσαν ἔννοιαν καὶ ἔκφρασιν ⁴. Δὲν εἶναι προσέτι οὔτε ἡ ἀλήθεια οὔτε ἡ ζωὴ ἀλλ' ἐπέκεινα αὐτῶν, ἀνώτερος παντὸς λογικοῦ διορισμοῦ· «ὁ οὐρανὸς τῆς διανοίας» ἀδυνατεῖ νὰ περιλάβῃ ἐκεῖνον καὶ μόνον ὅταν χωρήσωμεν πέρα πάσης ἀναλογίας καὶ παραβολῆς καὶ διασκέψεως (*per transcendendum omnium proportionum, comparationum et ratiocinationum*), θὰ δυνηθῶμεν νὰ προσεγγίσωμεν εἰς τὴν ἐποπτεῖαν αὐτοῦ ⁵. Καὶ

1. *Complem. theolog.* 4, 995a «*Id quod in omni inquisitione praesupponitur est ipsum lumen, quod etiam ducit in inquisitionem.*»

2. *De apice theoriae* 220 ἐξ. «*Num cum posse ipsum omnis quaestio de potest praesupponat; nulla dubitatio moveri de ipso potest, nulla enim ad ipsum pertingit. Qui enim quaereret, an posse ipsum sit, statim dum advertit, videt quaestionem impertinentem, quando sine posse de ipso posse quaeri non posset. . . Nihil igitur certius eo, quando dubium non potest nisi praesupponere ipsum*». Πβλ. *De coniecturis* 1, 7 44a. *Idiota* 2, φ. 79a ('Εκδ. 1514).

3. Πᾶν πεπερασμένον προϋποθέτει τὸ ἀπειρον, ἡ δὲ ὕπαρξις τούτου εἶναι ἡ ἀλήθεια, δι' ἧς πάντα εἶναι ὅ,τι εἶναι. 'Ο ἀρνούμενος τὴν ἀλήθειαν ὁμολογεῖ ἀνεπιγνώστως αὐτὴν καὶ διαψεύδει αὐτὸς ἑαυτόν· παραδεχόμενος ὡς ἀληθὲς τὸ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀλήθεια ἀναγνωρίζει ἄκων αὐτὴν. (*De docta ignor.* 1,6. *Idiot.* 2, 78b).

4. *De doct. ignor.* 1, 18. 1, 25. *De coniect.* 1. 7. 1,10. *De poss.* φ. 179a. *De venat. sap.* 14.

5. *De coniect.* 1,7. *De filiat. Dei*, 67a «*Deus. . . . nec est intelligibilis aut scibilis, nec est veritas, nec vita est, sed omne intelligibile*

ὀφείλομεν τοῦτο μάλιστα νὰ συνίδωμεν, ὅτι οὔτε τὴν θείαν οὐσίαν οὔτε τὰς οὐσίας τῶν πραγμάτων δυνάμεθα διὰ τῶν ἰδίων ἡμῶν γνωστικῶν μέσων νὰ συλλάβωμεν. Ἀκριβῶς δ' ἐν τούτῳ, ὅτι ἐρχόμεθα εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ ὅτι ἡ καθαρὰ ἀλήθεια ὑπερβαίνει πᾶσαν γνῶσιν καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀδυνατοῦμεν νὰ φθάσωμεν εἰς αὐτήν, ἔγκειται ἡ ὀρθὴ καὶ ἀληθῆς ἐπιστήμη, ἣτις δύναται καὶ ὀφείλει νὰ διακρίνη τὸν ἄνθρωπον· ἡ ἐπίγνωσις τῆς ἀγνοίας (*docta ignorantia*) εἶναι ἡ ὑπερτάτη βαθμὶς τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως¹. Ἐντεῦθεν συνάγεται ὅτι αἱ περὶ Θεοῦ θετικαὶ ἡμῶν γνώσεις περιορίζονται μόνον ἐν εἰκασίαις· αἱ διὰ τῆς διανοίας προσγενομένηαι γνώσεις, καθ' ὅσον ἀρνοῦνται ἢ κατηγοροῦσίν τι κατὰ τῶν πραγμάτων καὶ προφέρουσι προτάσεις ὡς ἀληθεῖς, εἶναι ψιλὰ εἰκασίαι· ἀφορῶσιν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τῶν ὄντων καὶ δὲν εἰσχωροῦσιν εἰς τὸν ἔνδον πυρῆνα αὐτῶν. Καὶ ὅμως αἱ γνώσεις αὗται αἱ γενόμεναι κατ' εἰκασίαν δὲν εἶναι ἀσχετοὶ πρὸς τὴν κυρίως ἐπιστήμην, τὴν «κατ' ἐπίγνωσιν ἀγνοίαν», διότι ποιοῦσιν ἐμφανές ὅτι ἡ καθαρὰ ἀλήθεια ἴσταται ὑπὲρ πᾶσαν γνῶσιν καὶ ἐκφεύγει πᾶσαν ἐπιστήμην· ὠφελοῦσι δέ, διότι παρέχουσι τρόπον τινὰ τὰ σύμβολα, ἐν οἷς κατοπτρίζεται ἡ ἀπόλυτος ἐκείνη καὶ καθ' ἑαυτὴν ὑπάρχουσα ἀπρόσιτος ἀλήθεια. Τοιοῦτό τι ποιεῖ κατ' ἐξοχὴν ἡ μαθηματικὴ, πορίζουσα προσφορώτατα σύμβολα, ἐν οἷς δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ὡς ἐν ἐσόπτρῳ ἀπεικονιζομένην τὴν καθαρὰν

---

antecedit, ut unus simplicissimum principium. Unde cum omnem intellectum sic exsuperet, non reperitur sic in regione seu caelo intellectus, nec potest per intellectum attingi extra ipsum caelum esse».

¹. Ὅσῳ μᾶλλον προσεγγίζομεν πρὸς τὴν τοιαύτην ἐπίγνωσιν, τοσοῦτῳ γινόμεθα σοφώτεροι. De docta ignor. 1,1.3,2 «Supra nostram apprehensionem in quadam ignorantia nos doctos esse convenit. Αὐτ. 13. Quidditas ergo rerum, quae est entium veritas, in sua veritate inattingibilis est, et per omnes philosophos investigata, sed per neminem, uti est, reperta; et quanto in hac ignorantia profundius docti fuerimus, tanto magis ad ipsam accedamus veritatem». De possest, 181a «docta ignorantia est perfecta scientia». Αὐτ. 179a «Doctior est sciens se scire non posse».

ἀλήθειαν· ἐντεῦθεν ἡ μεγάλη σπουδαιότης τῆς ἐπιστήμης ταύτης πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ¹.

Τριττὴ θεολογία. Τούτων οὕτως ἐχόντων πρέπει νὰ διακρίνηται τριττὴ θεολογία, καταφατική, ἀποφατική καὶ μυστική. Ἡ καταφατικὴ θεολογία, ἐξ ἧς ἤρτηται πᾶσα θρησκεία, θεωρεῖ τὸν θεὸν ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ δημιουργήματα καὶ προσνέμει αὐτῷ ὀνόματα, ἅτινα προκύπτουσιν ἐκ τῆς αἰτιώδους ἐκείνου πρὸς τὰ δημιουργήματα σχέσεως ². Πλὴν τὰ τοιαῦτα ὀνόματα δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὸν θεὸν καθ' ἑαυτὸν θεωρούμενον, διότι ὡς τοιοῦτος ὑπέρκειται πάσης γνώσεως καὶ παντὸς ἄρα κατηγορήματος. Ὅθεν πρὸς ἀποφυγὴν πλάνης πρέπει νὰ παρακολουθῆται καὶ συμπληρῶται ἡ θετικὴ ὑπὸ τῆς ἀρνητικῆς θεολογίας, ἥτις πάντα ἐκεῖνα τὰ ὀνόματα, τὰ εἰς τὸν θεὸν μεταβιβάζοντα διορισμοὺς τοῦ πεπερασμένου, ἀρνεῖται καὶ ἐπιτρέπει νὰ θεωρῶμεν τὸν θεὸν ὡς τὸ ἄπειρον, περὶ οὗ γινώσκομεν μᾶλλον τί δὲν εἶναι ἢ τί εἶναι. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρνητικὴ θεολογία δὲν εἶναι ἀποχρῶσα· διότι ὁ θεὸς καθ' ἑαυτὸν ἴσταται οὐ μόνον ὑπὲρ πᾶσαν κατάφασιν ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἀπόφασιν ³. Ἐντεῦθεν ἡ ἀνάγκη τρίτης θεολογίας, τῆς μυστικῆς, καθ' ἣν ὁ θεὸς ὑπάρχει ὑπὲρ πᾶσαν κατάφασιν ἅμα καὶ ἀπόφασιν καὶ ἐπομένως οὔτε εἶναι ἢ ἀπλῆ οὐσία οὔτε δὲν εἶναι, καὶ εἶναι καὶ δὲν εἶναι. Κατὰ ταύτην δὲ οὐδὲν ἀπονέμομεν τῷ θεῷ ὄνομα ἀλλὰ βυθιζόμεθα εἰς τὸ θεῖον σκότος, ἀφανιζόμεθα εἰς τὴν χώραν τῆς *doctae ignorantiae* ⁴.

Σύμπτωσις τῶν ἀντιθέσεων. Κατὰ τρόπον εἰκαστικὸν νοοῦμεν τὸν θεὸν ὡς τὸ μέγιστον· διότι ἡ περιορισμένη τῶν ὄντων φύσις ὑποδεικνύει τὸ ἄπειρον. Ἀναζητοῦντες τὰ αἰτία τῶν πραγμάτων φθάνομεν εἰς τὸ ἀκρότατον καὶ ἀναίτιον,

¹. De coniect. 1, 13. 1,2. Ἡ μαθηματικὴ εἶναι «τὸ αἰνίγμα πρὸς θήραν τῶν ἔργων τοῦ θεοῦ» (*aenigma ad venationem operum Dei*), τὰς δ' εἰκόνας αὐτῆς ἐχρησιμοποίησαν οἱ μεγάλοι ἄνδρες πρὸς ἔκφρασιν ὑψηλῶν ἐννοιῶν. (De possest 179b).

². De doct. ignor. 1,26. Cribr. Alchoram. 2,2.

³. De doct. ignor. 1,26 De filiat. 28b.

⁴. De filiat. 66b. Idiot. 2, 79a. De possest 179.

ὅπερ δὲν εἶναι αὐτὸ πεπερασμένον, διότι ἄλλως θὰ εἶχεν αἰτίαν τοῦ περιορισμοῦ καὶ δὲν θὰ ἦτο ὁ ἔσχατος πάντων λόγος. Ἡ πρώτη λοιπὸν ἀρχὴ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς τὸ μέγιστον, ὅπερ ἄνευ ὁρίου περιλαμβάνει πάντα¹. Νοοῦντες τὸν θεὸν νοοῦμεν αὐτὸν ὡς τὸ μέγιστον, οὐ μείζον δὲν ὑπάρχει. Ἐὰν δ' ὑπάρχη ἐκεῖνος τὸ μέγιστον, εἶναι ἐνεργεία πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ εἶναι· διότι, ἐὰν ὑπῆρχέ τι αὐτῷ ὅπερ δὲν εἶναι ἐνεργεία (ἐὰν ἔλειπέ τι αὐτῷ), δὲν θὰ ἦτο ὁ θεὸς τὸ μέγιστον. Ἐὰν δ' εἶναι ἐνεργεία πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ εἶναι, τότε δὲν δύναται νὰ εἶναι ἔλαττον ἢ ὅσον εἶναι. Διότι, ἐὰν ἦτο δυνατόν νὰ ἦτο ἔλαττον, θὰ ὑπῆρχέ τι αὐτῷ δυνάμει (τὸ ἔλλειπον) καὶ δὲν ἦτο τότε ὁ θεὸς ἐνεργεία πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ εἶναι. Ἀλλ' ὅ,τι δὲν δύναται νὰ εἶναι ἔλαττον ἢ ὅσον εἶναι, εἶναι ἐλάχιστον². Ὁ θεὸς ἄρα εἶναι τὸ μέγιστον καὶ ἅμα τὸ ἐλάχιστον· οἱ ἀντίθετοι διορισμοί, οἱ ἀλλήλους ἀποκλείοντες, συμπίπτουσιν ἐνταῦθα εἰς τὸ αὐτό³.

Ὡσαύτως δεικνύεται ὅτι συμπίπτουσιν ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐνέργεια. Ὅ,τι δηλαδὴ εἶναι ἀδύνατον, δὲν δύναται νὰ γίνῃ· πᾶν δ' ὅ,τι γίνεται καὶ εἶναι ἐνεργεία, ἔχει ὡς βάσιν τὸ δυνάμει—εἶναι, διότι ὅ,τι δὲν δύναται νὰ εἶναι, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ. Τὸ δυνάμει—εἶναι ὑπάρχει πρὸ πάσης γενέσεως καὶ ἐπομένως αἰδίον. Ἀλλὰ τὸ δυνάμει—εἶναι, ἡ δύναμις, δὲν ἄγει ἑαυτὸ εἰς ὑπαρξιν, διότι ἄλλως θὰ ἦτο εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐνεργεία. Ἐπάναγκες ἄρα τοῦ δυνάμει—εἶναι (τῆς δυνάμεως) νὰ προηγῆται τὸ ἐνεργεία—εἶναι (ἡ ἐνέργεια), ὅπερ θεμελιοῖ τὸ δυνατόν—εἶναι καὶ ἀποτελεῖ τὸν λόγον τοῦ δυναμένου νὰ εἶναι. Ἀλλ' ἡ ἐνέργεια δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι προτέρα τῆς δυνάμεως, τοῦ δυνάμει—εἶναι, διότι τοῦτο, ὡς ἐρ-

¹. De docta ignor. 1,6.

². Ἐνταῦθα πρέπει νὰ παρατηρηθῆ ὅτι ὁ Κουζανὸς τὸν ὄρον μέγιστον λαμβάνει ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀπείρου, τοῦ ἀπεριορίστου καὶ ἅμα τοῦ τελειοτάτου. Κατὰ παράδοξον δὲ τρόπον ἀποφαίνεται ὅτι τὸ ἀπολύτως μέγα ὡς μὴ δυνάμενον νὰ εἶναι ἔλαττον εἶναι ἐλάχιστον! (ὡσεὶ ἐνταῦθα τὸ ἀδύνατον τῆς ἐλαττώσεως προήρχετο ἐκ τῆς μικρότητος καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς ἀπείρου καὶ τελείας ὑπάρξεως).

³. De docta ignor. 1,4.

ρήθη, εἶναι ἀτίδιον. Ἐντεῦθεν συνάγεται ὅτι ἀμφοτέρα, δύναμις καὶ ἐνέργεια, εἶναι ὡσαύτως ἀτίδια καὶ συμπίπτουσιν ἐν τῷ θεῷ εἰς τὸ αὐτό¹. Ἐνῶ ἐπὶ πάντων τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐνέργεια διαφέρουσι καὶ χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων, ἐν τῷ θεῷ συνάπτονται εἰς τελείαν ἐνότητα· ὁ θεὸς εἶναι ἡ ἀτίδιος ἐνότης ἀμφοτέρων καὶ δηλοῦται προσφυῶς διὰ τῆς λέξεως *possest* (*possestest*)². Οὐχ ἦττον καὶ τὰ ἄλλα ἐναντία καὶ ἀλλήλων ἀναιρετικὰ πάντα ἀποτελοῦσιν ἐν τῷ θεῷ ἀμέριστον καὶ ἀδιάκριτον ἐνότητα. Ἐν τῷ θεῷ δηλαδή, τῇ πρώτῃ καὶ ὑπερτάτῃ ἀρχῇ, πᾶσαι αἱ διαφοραὶ καὶ ἀντιθέσεις ἀναιροῦνται καὶ συμπίπτουσιν εἰς τὸ αὐτό³. φῶς καὶ σκότος, εἶναι καὶ μὴ εἶναι, κατάφασις καὶ ἀπόφασις συνενοῦνται ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἐκεῖνου⁴. Ἐμπεριέχων δὲ ὁ θεὸς πάσας τὰς ἀντιθέσεις ὑπάρχει ὑπὲρ αὐτάς, εἶναι ὑπὲρ πᾶσαν κατάφασιν καὶ ἀπόφασιν· προηγεῖται πάσης διαφορᾶς καὶ ἀντιθέσεως καὶ ὑπάρχει ὑπεράνω πάσης διακρίσεως καὶ πάσης ἀντιφάσεως. Ἐν τῷ θεῷ πάντα εἶναι τὸ αὐτό· ἐκεῖνος εἶναι ἡ ἀπόλυτος ἀπλότης, ἡ ἀπόλυτος ταυτότης (*identitas absoluta*)⁵.

Θεὸς καὶ ἀντιθέσεις. Πῶς ὁ θεός, ὡς ἄπειρος, ἴσταται ὑπὲρ τὰς διαφορὰς καὶ πῶς ἐν ἐκείνῳ αἱ ἀντιθέσεις πᾶσαι συμβιβάζονται, συμπίπτουσαι εἰς τὸ αὐτό, εἶναι ἀπρόσιτον εἰς τὴν ἡμετέραν διάνοιαν, ἣτις περιορίζεται ἐν τῇ χώρᾳ τῶν διαφορῶν καὶ σκοπεῖ τὰ ὄντα ὡς διάφορα καὶ ἀντίθετα. Μόνον ὁ νοῦς κατορθοῖ νὰ προβῇ πέρα τοῦ πλήθους καὶ τῶν διαφορῶν καὶ νὰ ἴδῃ ὅτι ὁ θεὸς εὐρίσκεται ὑπὲρ τὰς ἀντιθέσεις, ὅτι οὔτε εἶναι οὔτε δὲν εἶναι ἐν, οὔτε εἶναι οὔτε δὲν εἶναι ἀπλοῦν. Τότε δὴ εἰσδύε-

¹. De possest 175a. De venat. sap. 3. Ἐνταῦθα ἐπιτραπήτῳ νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ Κουζανὸς τὴν διάκρισιν δυνάμεως καὶ ἐνεργείας, τὴν ἰσχύουσαν ἐπὶ τῶν πεπερασμένων καὶ ἀτελῶν, τῶν ἐπιδεχομένων βελτίωσιν, μεταβιβάζει ἀπροσφόρως εἰς τὸ ἀπόλυτον καὶ τέλειον.

². Ἐνθ. ἄνωτ.

³. De docta ignor. 1,4. 1,22 «Deum esse omnium complicationem etiam contradictorium 3, τέλ. De coniect. 1,8. 2,1 καὶ 2.

⁴. De venat. sap. 13. De possest, 176a. 177b.

⁵. De docta ignor. 1,4. De visione Dei 13.